

ATATÜRK'ÜN ANA FİKRİNİ VERDİĞİ İLK OPERA: ÖZ SOY DESTANI

Araş. Gör. Mustafa BAYIK*

Giriş

“Özsoy”, Ahmet Adnan Saygun’un daha 27 yaşındayken ve 2 ay gibi akıl almaz bir sürede bestelediği Cumhuriyet tarihimizin seslendirilmiş ilk opera eseridir. Librettosu¹ Münir Hayri Egeli tarafından kaleme alınmıştır. Üç perdelik, dramatik türde bir opera olarak bestelenmiş olmakla birlikte, 1982 yılında Atatürk’ün 100. doğum yıl dönümü nedeniyle, tam 48 yıl sonra tekrar sahnelenmesi gündeme geldiğinde Saygun, bu 3 perdelik operayı, bir perdelik özet hâline getirmiştir. “Özsoy”un üvertürünün başlangıç akorlarında², bestecinin çok sağlam ve özgün müzik karakterinin şaşırtıcı olgunluktaki ilk izlerini görüyoruz. Daha ilk akorlarda eserin mistik yapısını hissetmek mümkündür. Bu sade ve yoğun anlam yüklü yapı dikkat çekicidir.

Saygun’un daha sonraki dönemlerde bestelediği eserlerde yer verdiği halk ezgilerinin yoğun ve karmaşık armonik yapısı bu eserde görülmemektedir. Buna karşılık tonal müziğin vardığı en yüksek doruk olan, Wagner’in müziğinde rastladığımız yoğun derinlik ve müzikal ifade, âdetta yıllar sonra Saygun’un müziğinde karşımıza çıkmaktadır. XIX. yüzyıl romantik akımının esasları olan ve Wagner’in zirveye ulaştırdığı, dramın müzikle ifadesine (*Gesamtkunstwerk*), Saygun yeni bir boyut katmıştır. Doğunun duyarlılığını getirmiş, müziği Wagner’in bıraktığı yerden yeni renk ve akorlarla geliştirerek, doruğa ulaştırmıştır.

A. Özsoy’u Yazma Düşüncesi

Librettosu Münir Hayri Egeli tarafından yazılan “Özsoy”un ana fikrini bizzat Atatürk vermiştir. İran Şahı’na bir “opera” izlettirme fikri Ata-

* Çukurova Üniversitesi Devlet Konservatuarı Sahne Sanatları Bölümü Opera Anasanat Dalı Araştırma Görevlisi, Belarus Devlet Müzik Akademisi Doktora Öğrencisi.

1 Bir operanın sözlerinin yazılı bulunduğu kitap.

2 En az 3 sesin aynı anda tınlamasından ortaya çıkan ses.

türk'ün aklına nereden gelmiş olabilirdi? Ahmet Adnan Saygun'un anlamından dinleyelim: "Öyle sanıyorum ki iki düşünce O'nu bu arzuya itmiştir. O sıralarda kendisinin İran ile yakınlaşmayı, iki devlet arasında sağlam bir dostluk kurulmasını istediği anlaşılıyordu. Biri çoğunlukla Sünnî, öteki çoğunlukla Şîf mezhebine bağlı bu iki devlet, yüzyıllar boyu düşmanca bir komşuluğu sürdürmüşlerdi. Atatürk, işte bazen açık bazen kapalı olan bu düşmanlığı dostluğa çevirmek, bunun için de din ve mezhep konularını bir yana itip, iki milletin öz kardeşler oldukları fikrini, bir İran efsanesine dayanarak ileri sürme düşüncesine kendini kaptırması olmalıdır. Atatürk, böyle bir fikri, Şah ile karşılıklı söyledikleri nutuklar sırasında da ortaya atabilirdi. Fakat, sahnenin hareketinden ve musikinin gücünden yararlanarak, bu fikri bir sanat havası içinde işlemenin, heyecanla beslenen duygular üzerinde büyük etkisi olacağını düşünmüş olmalı idi. Nitekim, 19 Haziran 1934 tarihinde, Ankara Halk Evi'nde yer almış olan ilk temsilin hemen ardından iki devlet başkanı Dışişleri Bakanlığına giderek orada Türk - İran dostluğunun temelini atmışlardır.

İkinci düşünceye gelince; Atatürk her halde yine bu Türk İran dostluğu bakımından Şah'a büyük bir itibar göstermek ve onu mümkün olduğu kadar etkilemek istemiş olsa gerektir. Nitekim Şah'a elbetteki Türkiye'nin şehirlerini, o zaman var olan bir iki fabrikasını gösterebilecekti, fakat bütün bunlar İran'da da vardı veya olabilirdi. Ama bir musiki sahne eseri Şah için yepyeni bir şey olacaktı. Gerçekte bu, kendisi için de yepyeni bir şeydi.

Daha önce tek sesli geleneksel Türk müziğinin bestecinin genellikle kendi bireysel duyarlılığını, acısını, kederini dile getiren lirik yaklaşımlardan, duyarlıktan ibaret kaldığını söylemiştim. Bu da kuşkusuz bir anlatım unsuruydu. Ama öteki şiirsel unsurlar da vardı."³ Ünlü müzik bilginimiz Cevat Memduh Altar sıralıyordu: "Yalnız Lirizm ile iş bitmez. Onun yanında hayatın her şeyiyle kendisi, hayat gerçeğinin acımasız dorukları olmanın niteliğini taşıyan: Mitoloji, mitolojik-epik, dramatik ya da trajik duyarlıkların, işlenecek konunun özelliklerine uygun oranlarda rol almaları zorunludur ve bunları tek sesli bir müziğin salt melodik yapısı içinde

3 Ersin ONAY, Atatürk ve Müzik, Bilkent, edu. tr.

değerlendirmek imkânsızdır. Sanatçının eserinde, yukarıda geçen şiirsel unsurları algılayış gücü ve işleyeceği konunun karakteri gereği biçimlendirebilmesi; ancak çok sesli tekniğin oluşturabileceği, zengin olduğu kadar karmaşık da olan bir anlatım dokusu içinde mümkün olabilmektedir. Bu işler için, operaların, senfonilerin, senfonik şiirlerin, eşlikli ve eşiksiz büyük çaptaki koro eserlerinin meydana getirilmeleri gerekmektedir.”⁴

Atatürk'ün müzik reformundan beklediği de budur; bu sebeple kendisi “Özsoy”da olduğu gibi, bu konuda ilk ve en güzel örneklerin verilmesine ön ayak olmuştur. Atatürk'ün fikir babası olduğu “Özsoy”un, 19 Haziran 1934 günü dağıtılan broşürünün 3. ve 4. sayfasında yer alan görev dağılımı belgesel önem taşımaktadır. Bu görev dağılımını aşağıda sunuyorum:

B. Özsoy Operası

Özsoy Destanı

3 Perde 12 Tablo

Yazan ve Sahneye Koyan: Besteleyen ve Orkestra Şefi:

Münir Hayri

Ahmet Adnan

Orkestra: İstanbul Konservatuvarı yaylı sazlar heyetiyle Riyaseti Cümhur Bando Heyeti

Dans ve Korografi : Selma ve Azade Selim Sırrı

Sahne :

Dekor ve kostümler :

Hami

Mahmut - Galip

Koro İdaresi : Muallim Halil Bedi, Mediha Adnan.

Koro: Ankara Kız lisesi, Ankara Kız ortamektebi, Ankara Beden Terbiyesi Enstitüsü talebesi

Konduit : Şevket

Suflör : Enver Necip

4 Ersin ONAY, Atatürk ve Müzik, s. 5.

Rol Bölümü

Ozan Hamdi Selçuk

Baş Şaman Salih Bey

Köse Ağa “

Birinci Bey.....Fethi Bey

Züppe..... “

İkinci Bey.....Kemal Bey

Bir Zabıt “

Kaymakam..... “

Felekler

“.....Nigar Hanım

“.....Muhsine Hanım

“.....Muazze Hanım

“.....Yıldız Hanım

“.....Nüzhet Hanım

“.....Nimet Hanım

Feridun.....Gazi Terbiye Enstitüsü

Muallimlerinden Nurullah Şevket Bey

Ses Gazi Terbiye Enstitüsü

Muallimlerinden Nurullah Şevket Bey

Hantun(UluAnne).....Konservatuvar Muallimlerinden

Nimet Vahit Hanım

AhrimanSüleyman Bey

Ayşım.....İstanbul Konservatuarı

Talebelerinden Semiha Hanım

Mehmet..... Gazi Terbiye Enstitüsü

Muallimlerinden Ö.C.Bey

Bir Köylü.....Bedri Bey

Sarıklı..... “
Politikacı..... Hayati
Tembel
Sefih
Bedbin.....Semiha Hanım
İraç

Danslar: Selma ve Azade hanımların idaresinde Kız Lisesi ve Orta mektebi talebelerinden Perran - Leyla - Vesamet - Belkıs - Nedret - Enise - Melahat hanımlar.⁵

Perde açıldığında sahnede görülen ozan, ezeli Türk yüceliğini sayıp dökceği destanına koyularak dinleyicilerin hayalini kırk bin yıl evvelki Feridun'un ülkesine çeker. Bu tiradda Atatürk'ün ulus, din, devlet konularındaki görüşlerine ışık tutulmaktadır. Arpın büyümlü melodisiyle ozan tiradını seslendirmeye başlar :

*“Ben ne puta tutkunum, ne de yâra vurgunum,
Elimde destanıyla yalnız hakka bakarım.
Doğruyu anlatırım, gönüllere akarım.
Gönlü açık olanlar elbet beni severler.”*

Dizelerinde Asya Türklerinin eski inancı, Şamanlıktan hak dinine, İslâma geçiş vurgulanmaktadır. Son bölümde ise tasavvuf felsefesinin büyük ozanı Yunus Emre ile bir bağlantı kurulmuştur. Gönül gözünün açık olması deyimi, tasavvufta, ilâhî aşkın tanımlamasıdır.

Tiradın devamında, yeni milletin kültür yapısı betimlenirken kaynakların, Batıdan veya Doğudan değil, kendi tarihimizden alınması gerekliliği vurgulanmaktadır:

⁵ “Özsoy Destanı”, Ankara, Halkevi Sahnesi, 19 Haziran 1934. (İlk temsilin program kitapçığı)

*“Ben, ne Homeros gibi; hayali yavuzlar,
 Tanrularla sevişen kızcağızları anlatmaktan hoşlanır.
 Ne de eski Fin’lerin Kalavala’sı gibi, insanlarla cinlerin,
 Döğüşünü süslerim hayal enginlerinde
 Ben Firdevsi değilim,
 Kendi dar anlayışından, güzel renkli savaşlar yaratıp,
 İninde uyuyan aslanları kamçulamam.
 Ben vatan yavuklusu ozanım,
 Öz tarihi söylerim, olmuşu iletirim,
 İşte böyle beylerim.”*

Atatürk’ün görüşleri doğrultusunda yazılan bu satırlarda da görüldüğü gibi, iman ve vatan yeni milletin en temel unsurlarıdır. Toplumun ilerlemesi, çağdaşlaşması için başvuracağı kaynakların, kendi geçmişinde var olduğu ve bu geçmişten hareket edilmesi gerekliliği bakın nasıl anlatılıyor:

*“Tarih diyor ki bize,
 Uygarlıklar ırmağı brakisefal soyda buldu, özlü kaynağı,
 Bu soy, Asya’dan çıktı, dört bir yana dağıldı,
 Bu tarih, yükselişin, başlangıcı sayıldı,
 Avrupa, Anadolu, İran, ve ortayayla uygarlığa girdi,
 Bakın, bu büyük soyla zaman durur mu?
 Sakın zaman durur sanma, duran düşer
 İlerden başkasına inanma.”*

Dağılmış Türk boylarını bir araya toplamayı başaran Hakan Feridun’un temsil ettiği kişilik, dağılmış Osmanlı İmparatorluğunu yeni bir ulusta birleştiren Atatürk’ten başkası değildir. Bu birlikteliği sağlayan ortak değerlere, Hakan Feridun, iki oğlunun dünyaya gelişinin kutlandığı gece, yapılan dualarda örnekler veriliyor. Sade fakat etkileyici armonik yapısıyla koro duasına başlıyor :

Hakan'ın yaveri yurdun dört bir yanından gelen beylere seslenmektedir.

(Hakan'ın Yaveri)

“Dört yanın, doğunun, batının, gün ortasının ve Kara Yurdun beyleri. Bu mavi gecede Ulu Hakan Feridun'un Çağırışına kulak verdiniz ve buraya toplandınız.”

Beylerle aralarında geçen konuşmadan sonra bir asker, Hakan Feridun'un gelmekte olduğunu müjdeler. Hakan Feridun koronun coşkuyla seslendirdiği partiyonla içeri girer :

(KORO)

*“Yaşa yaşa Feridun sen başımızda var ol.
Sana mutlu dilekler getirdi bu örük kul”*

Doğum için gelen beyleri selâmlar ve şan tekniği açısından çok zor olmayan aryasını söylemeye başlar :

*“Derin göklerden akan yüce yavuz kartallar.
Sizi seçtiğiniz bey öz yürekten selamlar.
Atılınca karayı silecek gibi hırçın.
Kanadınızla siz en varılmaz en yalçın.
Kayaları yıkarak nur saçan beylersiniz.
Ününüz yüce olsun. Yurduma hoşgeldiniz”*

Tekrar koro Hakan Feridun'a cevap verir. Burada bestecinin Wagner'in müziğinden etkilendiğini açıkça hissedebilmekteyiz :

(KORO)

*“Yaşa yaşa Feridun sen başımızda var ol.
Sana mutlu dilekler getirdi bu örük kul”*

(HAKAN FERİDUN)

*“Size şölen hazırdır. Kurbanlar sizi bekler.
Bu saadetli günde nur getirdiniz beyler.
Hep kollar göğe kalksın yere kapansın dizler.
Benimle bir oldunuz dua ettiniz sizler.”*

(KORO)

*“Hep kollar göğe kalksın yere kapansın dizler.
Sizinle bir olalım dua edelim bizler.”*

Hakan Feridun koro ile birlikte aşağıdaki, Tanrı’ya yakarışını içeren tiradını okumaya başlar.

*“Tanrım, bu güzel geceyi,
En güzel umutlarla doldur, nurunla doldur.
Sen ey ışık kaynağı.
Dileklerin yapıcısı.
Umutlarını sana bağlayanların, koruyucusu.
Ulu Tanrı
Yüce Tanrı
Çok cahiller, seni gökte arar, yerde ister.
Sen inananların gönlündesin.
Ulusumuzu daima aydın ufuklara yönelt tanrım.”*

Tanrı’ya bu yakarıştan sonra, bir haberci tarafından Feridun’a müjdeli haber iletilir ve Hakan’ın ikiz çocukları olduğu haberi verilir. Hakan Feridun’un ikiz oğulları, Tur ve İraç’ın temsil ettiği “Özsoy”, Türk ve İran halkının kardeşliğini temsil etmektedir. Feridun’un hanımı Hatun’un iki yavrusuyla gelmekte olduğu haberi gelir. Koronun Hatun’a seslenişi duyulur.

(KORO)

*“Selam senindir hatun, senindir ayla güneş.
Bu ikiz tosunla sen sayılırsın göğe eş.”*

Daha sonra koro karşılama seramonisini bitirdikten sonra Hatun ile Hakan Feridun arasında etkileyici aynı zamanda duygusal bir düet başlar:

(HATUN)

*“Yurda armağan olsun hakanım bu çifte kurt.
Şayet bir gün görürse kara gün bu güzel yurt.
Biri arslan biri kurt olarak saldırsınlar.
Yeryüzünden kötülüğün kökünü kaldırsınlar.
Kadına annelik vatan severlidir bey”*

(HAKAN FERİDUN)

*“Kadın anne olunca feleğin ömrü uzar.
Yerler göğe yaklaşır. Nurlar gözleri sular.
Bugün senin ününü haykırmak istiyorum.”*

Yedi feleklerin gelmekte olduğu müjdelendir. Hakan Feridun şölen hazırlanması için talimat verir. Kutlama gecesinde, yeni doğan çocuklara, kaderleri için dileklerde bulunan “felekler”, bu kardeşliği nasıl dile getiriyorlar, şimdi de buna göz atalım:

2. Felek :

- Bu yavrular ve onların özsoyu çoğalsın, boyları en eşsiz yurdu bulsun, yer yüzünün en güzel yurduna sahip olsun.

3. Felek :

- Her ne vakit elele verip tutuşsalar, yeryüzü ışık dolsun sulh, bereket ondan doğsun.

4. Felek :

- *Bu çocukların, çağlar boyu sürüp gidecek soyları, hiçbir zaman unutmazınlar, kardeş olduklarını ve her zaman, yüz yılların gerisinde kalacak olan bu anı hatırlasınlar.*

6. Felek :

- *Bu çocuklar yaşlanacaklar elbet. Ancak ne zaman soyları, derin derin üzerlerine çökecek, karanlık bulutlardan sıyrılır ve yeni bir nur başlarsa, bunlar kaybedecek aksakallarını, yeniden genç olacaklar ve böylece kaderleri, soylarının yenilmez bahtına bağlanacak.*

Atatürk'ün İran'la dostluğa ne kadar önem verdiği, bu satırlarda dile getirilmektedir. İran Şahının ziyaretine gösterdiği ilgi, 2 ay gibi kısa bir sürede opera hazırlama imkânsızlığını bildiği halde bu konuda diretmesinden belli olmaktadır. Şimdi final bölümü olan, Hakan Feridun'un çocuklarına isimlerini koyduğu bölümü inceleyelim :

*“Sen ey nurtopu çocuk,
Senin adın Tur olsun.
Kutlu rengin mavi, esin ay,
Yoldaşın kurt olsun.*

*Sen ey sevgili çocuk,
Senin de adın İraç olsun.
Nurun Yeşilden çıksın, güneş seninle parlansın,
Yoldaşın arslan olsun.*

Ve her ikiniz de, cesaretin, erliğin rengi olan, al ile, paklığın rengi, beyaza birlikte sarılın.”

Feridun, İraç adını koyduğu oğluna, “nurun yeşilde çıksın, güneş seninle parlansın, yoldaşın arslan olsun” derken, İran'ın ortak manevî değerlerini ortaya koyuyor ve bayraklarındaki sembolleri anlatıyor. Her iki oğlunu, cesaretin, erliğin, temizliğin sembolü olan Türk bayrağında birleşmeye çağırıyor.

Çocuklarına isimlerini koyduktan sonra Feridun şenliğin başlaması için talimat verir. 1982 yılında Saygun'un 3 perdelik "Özsoy" operasını bir perde olarak kısalttığını yazımın başında belirtmişim. Adnan Saygun "Taş Bebek" operasında yer alan "Sihir Raksı" isimli müziği bu bölüme yerleştirmiştir. Türk halk müziğimizin armonize edilmiş yansımalarını bu bölümde dinleyebiliyoruz.

Son bölümde gök gürültüsüyle orkestranın kasvetli akorları dinleyiciyi tedirgin bir ruh haline sürükler. Hatun, iki çocuğuyla birlikte kendisini Ahriman ile karşı karşıya bulur. Ahriman bir şölen olduğunu işittiğini söyler ve bu şölene çağırılmadığı için bundan şikayetçidir, çağırılmadığına çok sinirlenmiştir. Orkestranın panik hissi veren tınısı içinde Hatun, Ahriman'ın kendisinden ne istediğini sorar. Ahriman, Hatun için değil çocuklar için geldiğini söyler. Hatun ise bir anne şefkatiyle yavrularını kucaklar. Ahriman'a çocuklarını öldürüp öldürmeyeceğini sorar. Ahriman buna gücünün yetmeyeceğini söyler. Yalnız bu iki genci, soyları arasında meçhul kalmaya mahkum ediyorum der ve devam eder kahkaha atarak: "Bu iki bebek elele verecek ve dünya bundan ışık bulacak ha" der. Bu dileğin amacına aykırı olduğunu vurgular. Hatun bu kötülükleri yapmaması için Ahriman'a yalvarır. Ahriman bunu reddeder. Hatun Tanrı'ya yalvarmaya başlar ve bu yakarışlar sonrasında bir ses duyulur :

(KORO)

"Hatun üzülme sakın. Annelik safası dert.

Bazı cilvesi onun görünürse bile sert.

Annenin sesi gök kubbede cevap bulur.

Annenin dilediği ne ise öyle olur."

ve arkasından şu ses işitilir:

Hatun merak etme sakın. Ahrimanın dilediği ancak üç defa yerini bulabilir. Senin yavruların bir dördüncü defa el ele verirlerse bir gün Ahriman çatlayacak yer yüzü nur dolacak...